

nak meg. Így a diákok megfigyelnek, leírásokat készítenek, tényeket elemeznek, forrásokat dolgoznak fel, különböző felnőtteket faggatnak, önálló diákdolgozatok születnek, paraszti és kézműves gyakorlatokba vezetődnek be, gyűjtőmunka folyik.

A középiskolai helytörténeti nevelés céljai

A középiskolás korosztály gondolkodásmódjának részévé válik a helyi hagyományok értékelése. Látásmódjukat, emberi tartásukat alakítja a honismereti nevelés, jobban kötődnek a szülőföldhöz, ami identitást, *emberi tartást*, felelősséget eredmények. A felnőtt közösségekbe tartozás egyik beavatási formájára kerül sor.

A megfigyelhető, helyi tény *illusztrálja* a köztörténetet, gyakran helyben történik az országos jelentőségű esemény. A *múltismeretben* egyszerre van jelen, hogy a régióban. A helyi közösségben mi történet egy időben a nemzeti sorsfordulók alkalmával, vagy épp ellenkezőleg a régió a nép sorsát határozta meg, vagy a helytörténet fordulópontjai teljesen mások is lehetnek, mint az országé. A településhez kapcsolható tér is az idők folyamán hol nagyobb, hol kisebb. A jelenünkhöz közeledve szűkíthető a régió, de egyes korszakok más-más térséget helyezhetnek előtérbe. A *lakóhely és környezet viszonya* az életmód függvényében alakul. A *mikrotörténet* a kisebb és a nagyobb települések, a hasonló lehetőségek összevetésére is alkalmat nyújt. Így a helyi közösség sorsában *átélhetőbb a történelem*.

A honismeret hagyományokat őriz. A régi tradíciók értékeire hívja fel a figyelmet. A XX. század végén, főleg a városi környezetben az ifjúság körében is a hagyománytörés utáni állapot fedezhető fel. A régi tradíciók egyre távolabbivá válnak. A honismeretben és helytörténetben nemcsak a múlt van jelen, hanem a jelenismeret is. Egy életmód, ahogy most élnek az emberek, ahogy most élünk mi és amit látunk. Így a szegedi helytörténeti nevelés a *jelenismeretet* is magába foglalja, ma élő emberek, ma élő hagyományokat, mai települések arculatának megfigyelést, egyfajta falujárást.¹

Károlyi Attila

Honismeret és természetvédelem az erdei iskolában

A környezeti nevelés és a hon- és népismeret a Nemzeti Alaptanterv olyan új nevelési-oktatási területei, melyek a kaposvári Nagyboldogasszony Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskola helyi tantervében is fontos szerepet kaptak. A kerettanterv bevezetésével lehetőség nyílt olyan új, integrált tantárgy bevezetésére, mely a többféle modultantárgy ismeretanyagát és a NAT közös követelményei között feltüntetett alapelveket tekinti céljának és oktató-nevelő feladatának. Az idei tanévtől az iskola helyi tantervében az 5.10. évfolyamon olyan integrált tantárgy került bevezetésre, mely a környezet- és természetvédelem főbb alapjaival és fontos kérdéseivel foglalkozik. E környezet- és természetvédelmi (KÖRTE) tantárgyprogram részeként, az 5. évfolyamon hon- és népismereti alapozással készíti elő a természetvédelemmel kapcsolatos attitűdök és ismeretek elsajátítását.

Hon- és népismeret az iskolában

A KÖRTE tantárgy tantervének kidolgozása során törekedtem a rendszerező, koncentráció szemlélete miatt a komplex természetszemlélet kialakítására, továbbá az ember és a természet közti kapcsolat sokoldalú megismerésére. A hon- és népismerettel kapcsolatos ismeretanyag és szemlélet összhangban áll az 5-6. évfolyam természetismereti tananyagával és tanmenetével. Témakörei elsősorban az 5. évfolyam természetismeret tananyagához; valamint a magyar nyelv és irodalom, illetve a rajz és művészettörténet egyes részeihez kapcsolódik. Tantervi elképzelése, hogy a természetismeret órán tanult tipikus tájakhoz kapcsolódóan tanítja az egyes

¹ Előadasként elhangzott Szegeden 2001. október 13-án a III. Országos Iskola és Honismeret Konferencián.

tájakon élő népcsoportok jellegzetességeit, életmódját, gazdálkodási szokásait, az ezekhez kapcsolódó népi mesterségek, építkezési hagyományok, ünnepi és hétköznapi viseletek, szokások, sajátosságait; a jeles napok, és a tájra jellemző hangszerek, táncok, énekek, népi játékok néhány tipikus példáját.

A hon- és népismeret tanulása során arra törekszünk, hogy a tanulók élményszerű tanulási környezetekben és helyzetekben ismerjék meg népünk kulturális örökségének (szellemi és tárgyi emlékeink) jellemző sajátosságait, amelyek kialakultak s részben megőrződtek az idők során a Kárpát-medencében, különösen a Dunántúlon, Somogy megyében. Módszereitől nem idegen a felfedeztetés, a tanulói élményeken alapuló oktatás, valamint a múltat tisztelő szemlélet kialakítása; a hazaszeretetre, a népek, népcsoportok értékeinek megismerésére és megbecsülésére való nevelés. Fontos cél tehát a gazdag néprajzi ismeretek hatékony elsajátítása, de talán fontosabb a tanulók lakóhelyének, illetve a Kárpát-medence különböző tájain élő népcsoportoknak a megismertetése, tisztelete, kultúrájuk, életmódjuk, hagyományaik megszeretése, tanulóink pozitív attitűdjének kialakítása.

Az iskolai ismeretszerzés alapvető törekvése, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését szűkebb és tágabb lakóhelyük, a magyar nyelvterület földrajzi – néprajzi tájegységeinek legjellegzetesebb néphagyományai iránt, s így szerezzenek élményszerű ismereteket és alakuljon ki bennük a népi kultúra és a nemzeti értékek megbecsülése, tisztelete.

Az erdei iskola és a honismeret

Az erdei iskola mint tanulási forma olyan szándékosan megtervezett pedagógiai program, mely a társadalom és a természet fenntarthatósága céljából erősíti a tanulók környezettudatos magatartását, átfogja a gyerekek személyiségének kognitív (megismerő) és affektív (érzelmi) tartományait, továbbá alakítja az érzelmi viszonyulásokat, értékrendet, megismerési, cselekvési és döntési képességeket fejleszt, az embert együttműködésre, önzetlenségre és életvitelének tudatos alakítására teszi képessé.

Iskolánk nevelési programjának része a 6. és 9. évfolyamokon megvalósuló környezeti nevelési program, egy-egy erdei iskola. A 6. évfolyamos kisiskolásoknak szervezett Somogyi Erdei Iskola központi feladata Somogy honismereti és természetvédelmi szempontú megfigyelése, a vizsgálódás és a személyes tapasztalatszerzés. Az egyhetes program során a Kis-Balaton (a Balaton-parttól a Drávaig) jellemző természetes élőhelyeinek vizsgálatával, megfigyelésével és az itt élők hagyományaival, egykori gazdálkodási módjaival, szokásaival, népi viseletük, ünnepeik, hétköznapijaikkal ismerkedünk meg.

A hon- és népismerettel kapcsolatos 5. osztályban megtanult legfontosabb ismeretek ekkor újra előkerülnek, de egy kicsit másképpen: egyrészt az ismétlés tanító erejét kihasználva, meggyenk és a Dunántúl néprajzi értékeinek felelevenítésével, másrészt a tanult ismeretek valóságban történő megfigyelésével, alkalmazásával (pl. vörsi és buzsáki tájházak, szennai falumúzeum háztípusai, berendezései, a kiállított eszközök, textíliák és készítésük stb.).

Az erdei iskola tanulásszervezéséhez szorosan kapcsolódnak azok a tanulói domináns módszerek (egyéni és csoportos megfigyelések, vitamódszer, projektmódszer, csoportmunka stb.), amelyek alkalmazása során különböző ismereteket sajátítanak el a gyerekek. A tanár szerepe háttérbe szorul hiszen az ismeretek nagy részével már rendelkeznek a gyerekek, csak irányító-segítő szerepe van. A gyerekek kutató, felfedező munkája, a megtapasztalt, megfigyelt jellegzetességek során olyan motiváló erővel bír, melyek segítségével az egykori hétköznapiak, hagyományok, szokások hatékonyan rögzülnek a tanulás folyamatában.

Napjaink hatékony tanítási módszerei között találjuk azokat, melyek több érzékiszerveztáttá válnak ki hatékony tanulási eredményeket. Ezek alkalmazása során nagyon fontosak azok a megfigyelések, melyeket a tanulók maguk tesznek, így bízhatunk abban, hogy az ismeretek is tartósabban rögzülnek, mintha csupán szóban tennénk meg a különböző megállapításainkat. A céltudatos megfigyelés sem lehet hatékony, ha csupán az objektum vagy jelenség egyszerű szemléletére korlátozódik. Meg kell nevezni, és szavakkal ki kell fejezni a tapasztalatokat; pl. a tanulók szavakban, írásban, rajzban ismertessék észleléseiket, a kítűzött feladatok megoldását.

A személyes tapasztalatszerzésen túl az erdei iskolák nagy nevelő ereje abban rejlik, hogy egy jól előkészített és változatos programmal a gyerekekkel könnyen megszerethető szű-

kebb lakóhelyük népi hagyományainak értéke, az egykori életmód sajátossága és könnyen megértethető a természet és az ember harmonikus kapcsolata. Azt gondolom, hogy amit megismernek és megszeretnek tanítványaink, az tartós ismeretet jelent számukra. Továbbá az érzelmi nevelés, a kötődés kialakítása, a magyarságtudat fejlesztése a szűkebb és tágabb lakóhely természeti és kulturális értékein keresztül egy honismereti erdei iskola programban nagyon szép pedagógiai feladat.

Honismeret és természetvédelem

A környezeti nevelés és a honismereti nevelés-oktatás pedagógiai céljai jól összekapcsolhatók a természetvédelem, s így a környezettudatos magatartás kialakításának törekvéseivel. A megfigyelt természetes élőhelyek (erdők, gyepek, vizes élőhelyek) növény- és állatfajainak, ökológiai jellemzőinek elemzésén túl számos természetvédelmi biológiai megfigyelést tehetünk: pl. az egykori gyepek beszántásától, legelők, kaszálók elgyomosodása (degradáltság), a természetes fajajokból álló erdők helyére telepített erdők megfigyeléséig, a talajromlás, lép-mocsár lecsapolás, a védett növény- és állatfajok eltűnéséig, akár a tájhasználat változása is vizsgálható. Ezeknek oka legtöbbször a hagyományos gazdálkodási formák felhagyása vagy megváltoztatása.

Így például az erdők vizsgálata mellett az egykori makkoltató sertéstartás előnyeit és hátrányait is vizsgálhatjuk. A természetes erdők tarvágása után a gyorsan növekvő, gazdasági céllal telepített fenyvesek, nyíresek stb. kapcsán a régi erdőségek hasznáról (erdőgazdálkodás), az aljnövényzet megváltozásáról is beszélhetünk. A napjainkban természetvédelmi céllal működő „Pro Silva” mozgalom (”az erdőért” mozgalom) jó példa az erdők védelmére és a gazdálkodást összeegyeztető tevékenységre, melynek ma már egyre több követője van. Célja a természet közeli erdők fenntartása és természeti értékeinek megőrzése, a Duna-Dráva Nemzeti Park területén például ilyen céllal egyenként vágják ki tájidegen fajajokat, pl. erdei fenyőt, hogy a homoki tölgyes felnőhessen.

A homoki gyepek, nedves rétek, üde kaszálók, legelők társulás- vagy fajszintű tanulmányozásán túl egykori hasznáról, az itt tartott állatok, a hozzájuk kapcsolódó mesterségek (pl. pásztorkodás), hagyományok és tárgyi emlékek (hangszerek, pásztorfaragások, ruhaviselet stb.) felelevenítésével, illetve a mesék, népdalok, népi mondások és mondák (pl. betyárok, zsviványok, híres betyárok) kapcsolhatók a természeti megfigyelések mellé. Az egykori gazdálkodási mód felhagyásával (pl. a legeltetés felszámolásával) ezek az élőhelyek átalakultak, fajszegényedés, védett fajok csökkenése figyelhető meg, s ma a természetvédelemnek nagy feladata ezeknek a területeknek a helyreállítása.

A vizes élőhelyek: vízpartok, nádasok, lápok, mocsarak, láptavak, folyók mentén az itt élők hagyományairól, a természeti adottságok és az építkezés (vályogfal, zsúptető, egyszerű csónakok stb.) a táplálkozással, szokásokkal, viselettel (pl. halászat-pákászat, láptavakban régen gyakran kenderáztatók voltak) kapcsolatos érdekes, tanulságos ismereteket beszélhetjük meg. A vizes élőhelyek csökkenésével ezek lecsapolásáról, a folyószabályozások természetkárosító hatásairól (pl. a Kis-Balaton kapcsán) tartott beszélgetéseken kapcsolhatjuk össze a természetvédelem és a honismereti órákon tanultakat.

Minden nemzeti parkban vannak ma már természetvédelmi kezeléssel fenntartott területek, ahol a hagyományos gazdálkodási formával gondoskodnak a természeti értékek megőrzéséről. Például a rendszeres kaszálással vagy legeltetéssel biztosítják a gyepek védett növényfajainak gyarodását, in situ védelmét. (Ilyenek például a Duna-Dráva Nemzeti Parkban a drávaszentesi üde kaszálórét, ahol a nemzeti park rendszeres kaszálással biztosítja a társulás, s benne több védett faj gyarodását.) Több helyen az egykori gazdálkodási hagyományhoz hasonlóan a különböző legeltetési, kaszálási idők megválasztásával, a gyepon legelő ősi hasonállatokkal végzik a gyepek természetvédelmi kezelését, gondozását. Néhány területen valamikor rendszeres égetést végeztek. Ehhez több faj alkalmazkodott, s ha ez elmarad a növényfaj is veszélybe kerülhet. Ilyen a leánykőkörcsin is, mely védelme érdekében a kezelés az időnkénti égetést jelenti.

Úgy gondolom, a honismereti, természetvédelmi célokkal szervezett környezeti nevelési program során olyan ismereteket, jártasságot szerezhetnek tanulóink a szűkebb és tágabb lakóhelyük természeti-, kulturális értékeiről, hagyományairól, gazdálkodási szokásairól, a ter-

mésztervédelem törekvéseiről, eredményeiről, melyek egy egész életre szóló tapasztalatként marad meg számukra, s így értékelni tudják megýejük, szűlőföldjük természeti-gazdasági-kulturális értékeit.

Kiss Gábor

Felhasznált irodalom:

Báthory Zoltán: Tanulók, iskolák – különbségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1992.

Havas Péter: A környezeti nevelés néhány pedagógiai elve, területei. = Új Pedagógiai Szemle, 1993. 10. 12-21.

Kiss Gábor: KÖRTE, Környezet- és Természtervédelmi tantárgyprogram az 5-10. évfolyamok részére. Kaposvár, 2001. Kézirat 2-7., 35-38.

Kiss Gábor: Erdei iskola a komplex természetszemlélet kialakításáért Biatorbágyon. = A biológia tanítása IX. 2001. 3. szám, 11-16.

Kormány Gyula: A tanulói megfigyelések szerepe a földrajz oktatásában. = A földrajz tanítása IX. 2001. 4. szám, 7-12.

Művelődési és Közoktatási Minisztérium: Nemzeti Alaptanterv. Korona Kiadó, Debrecen, 1995. 3-25.

Felső-Magyarország várai multimédiás programon

A pécsi Talma Kiadó gondozásában jelent meg a *Várak, kastélyok, legendák* című CD-ROM sorozat első része, amely Felső-Magyarországra vezeti el használóját. A képek, filmanimációk segítségével Pozsonytól Máramarosig huszonegy történelmi vármegyébe látogathatunk el, hogy Csorba Csaba, Kósa Pál és Lóczy István szövegei nyomán megismerkedjünk az ott emelkedő, a történelmi múltat idéző 189 várral, kastéllyal. A betűrendben a hevesi Ágasvártól a barsi Zsarnócáig sorakoznak egymás mellett a történelmi csengésű helynevek, amelyekhez haditettek, politikai események, magánéleti tragédiák, mondák, illetve építészeti értékek fűződnek.

Betűrendes listáról vagy a térkép alapján juthatunk el a kiválasztott helyhez. Ott az ismeretek a korszerű technika lehetőségeivel élve többféle csatornán jutnak el a program használójához. Szöveges olvasnivalók adják meg a legszükségesebb tájékoztatást az adott erősségről, annak tárgyi jellemzőiről, történetéről, jelen állapotáról, s néhány esetben a hozzá fűződő történelmi hagyományról. Ehhez kapcsolódva képtár kínálkozik arra, hogy az objektumot és annak részleteit több időmetszetben, illetve szemszögből megtekinthessük, ehhez gyakran film is csatlakozik. A helyhez fűződő hagyományt (amit, nem a legmegfelelőbb szóval, itt *legendaként* szerepeltetnek) élőszóban hallgathatjuk meg rövid rajzfilmek kíséretében.

Külön értéke az anyagnak, hogy *Fogalomtár* és *Arcképcsarnok* ad lehetőséget az ismeretek elmélyítéséhez. Az előbbiben hatvan hadtörténelmi, építészeti fogalom tömör magyarázatát olvashatjuk (pl. ciszterna, farkasverem, gyilkójáró, ostromszerek, sgraffito), az utóbbiban 120 olyan személy, illetve család főbb adatainak megismerésére van lehetőség, akik a várak építetői, tulajdonosai, sorsuk jeles szereplői voltak.

Az efféle program fontos alapkérdése, hogy sikerül-e egyértelműen meghatározni célját, a megszólított felhasználók körét. Ebből következik ugyanis, hogy milyen mélységben és részletességgel szerepeljenek benne a szakismeretek. A jelen esetben nem céloztak meg egyetlen körülhatárolt feladatot, általános bemutatásra, a témával való első megismerkedésre, az érdeklődés felkeltésére törekedtek az alkotók, s megállapítható, hogy az általános iskolában megszerezhető ismereteket tekintették alapnak. Kétségtelen, hogy a tanulóifúság szívesen barangol a képernyőn az ismeretlen tájakon, nézi meg a megelevenedő történeteket. Aki kicsit alaposabb megismerésre vágyik, szívesen olvasna viszont a jól megválasztott a képekhez fűződő magyarázatokat az ábrázolás idejéről és témájáról, a rajta látható részletekről, illetve néhány esetben a metszet vagy grafika alkotójáról. Néhol (pl. Detrekő, Beckó) a számos kép mellett viszonylag kevés a szöveg, máshol (pl. Csejte) túlságosan is részletező a történelileg nem igazolható elbeszélés a hírhedt várúrnőről. Örövendetes, hogy több esetben (pl.. Lubló) részle-